

הרב דני וולף

על החידוש בשיטתו הלמדנית של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין

במסכת חגיגה מופיע מאמר מפורסם מפיו של ר' יהושע:

אין בית מדרש ללא חידוש. (בבלי, חגיגה ג ע"א)

אם אכן אין בית מדרש ללא חידוש, אזי יתכנו מוסדות בהם לומדים תורה בהתמדה רבה, בדביקות ואפילו בעומק, אך הם אינם נחשבים כבתי מדרש. הכינוי 'בית מדרש' מתייחס רק למקום בו מתרחש חידוש תמידי, בו לא קופאים על השמרים ומנסים לחזור ביעילות ובדייקנות אחר דברי רבותינו.¹

על אף שמו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין (להלן: הרא"ל) שאב רבות מתורת רבותיו, בייחוד מהשושלת שהחלה בר' חיים והגיעה עד מו"ר הגרי"ד, להבנתי הוא תרם מספר חידושים משמעותיים לדרך הלימוד הבריסקאית. במאמר זה אנסה לסקור חידושים אלו.² יתכן ותלמידים שלמדו בעולם ישיבות ההסדר בשנים האחרונות יראו את החידושים שאסקור להלן כמובנים מאליהם, אך דומה שעובדה זו גופא מהווה אות של כבוד לשיטתו הלמדנית של הרא"ל. הדבר מורה כי חידושי הונחלו לתלמידיו, המכהנים כעת כרמ"ם וכמגידי שיעורים בישיבת 'הר-עציון' ובישיבות הסדר רבות אחרות, ודרכם לעולם הלמדנות הציוני-דתי כולו.

1. על אף שהדברים לכאורה פשוטים, לצערנו ישנם בתי מדרש שחרתו על דגלם את סמל השמרנות. לאחרונה אף שמעתי על ישיבה בה הגביל ראש הישיבה את לימוד הגמרא למספר מסכתות בודדות אותן למד אצל רבו, וכן תוכן והיקף השיעורים הוגבל למה ששמע מרבותיו. אינני מזלזל בחשיבות המסורת והעברתה, אך וודאי גם רבותיו של אותו ראש ישיבה הכירו בחשיבות זו ואף על פי כן לא נמנעו מלחדש.

2. אין ספק כי במסגרת המאמרים והשיעורים שכתב ומסר הרא"ל לאורך השנים ניתן למצוא מקרים החורגים מהכללים שאציג בהמשך. למרות זאת, במאמר זה אסקור את שיטתו הלמדנית של הרא"ל בהכללה. ממבט-על כזה ניתן למצוא מאפיינים למדניים ייחודיים בשיטתו, השונים באופן מהותי מאלו של הגרי"ד ושאר גדולי בריסק.

א. בירור המושגים

מאז רבינו תם ושאר בעלי התוספות, שעל פי תיאורו של המהרש"ל בהקדמתו ל'ים של שלמה' "עשו את התלמוד ככדור... ונמצא מיושר התלמוד ומקושר", נעו מפרשי התלמוד על הציר בין ניסיון להסביר ולנתח טקסט מסוים ומוגדר (סוגיה או הלכה מסוימת) ובין ניסיון להקיף ולהסביר נושא לאור שלל המקומות בהם הוא מוזכר. דומה כי הרא"ל הביא לידי קיצוניות את הגישה המנסה להקיף את המושג על סמך כל אזכוריו.

על כן, כשלמדתי מפיו את הנושא של 'עדי מסירה כרת' או 'עדי חתימה כרת' – ברור היה כי יש לברר נושא זה לאור הסוגיה במסכת כתובות המזכירה מושגים אלו, אף שהמסכת הנלמדת הייתה מסכת גיטין. לא עוד, אלא שלעתים קרובות הרחיב הרא"ל את היריעה עוד יותר. כך, העמיק הרא"ל בדין 'לשמה' בגט גם לאור הקשריו של מושג ה'לשמה' בדיני כתיבת סת"ם והלכות ציצית.

מאחר ומגמת הלימוד היא להקיף נושא, לעתים כלל סדר הלימוד בישיבה את מכלול הנושאים הקשורים למסכת הנלמדת תוך וויתור על הלימוד הרציף. לדוגמא, כשנלמדה מסכת כתובת לא התמקד הרא"ל במושגים כגון 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', 'דבר שאינו מתכוון' או סוגיית 'יהרג ואל יעבור', המוזכרים בדפים הנלמדים, שכן נושאים אלו אינם קשורים למסכת כתובות. בהכללה, ניתן לומר כי לשיטת הרא"ל לימוד מסכת אינו מורכב מלימוד הטקסט התלמודי כהווייתו, אלא מעיסוק במכלול הנושאים והסוגיות המופיעים במרכז אותה מסכת.

לא נפריז אם נאמר שמו"ר הרא"ל שליט"א מגדיר מחדש את דרך הלימוד. במקום 'בלאט שיעור' – דהיינו שיעור על הדף שמטרתו לברר וללבן את הטקסט שבתלמוד, הפך הנושא שבו דן התלמוד למוקד ועיקר הנלמד.

ב. חיפוש המקורות

זכורני כי כאשר לימד הרא"ל את סוגית 'דיחוי' הוא התעסק רבות בניסיון למצוא לעיקרון זה מקור ברור. הדבר מאפיין את שיטתו, על פיה בתחילת העיסוק בבירור מושג תלמודי יש לבחון ראשית האם מדובר בדין מהתורה או מדרבנן, מסברא או ממקרא. מדובר בחידוש, שכן פעמים רבות האחרונים דשו באותן סוגיות בהרחבה ולא נדרשו למקור המושגים בהם הם עסוקים.

העיסוק הנרחב במקור המושגים הינו פועל יוצא מכך שהרא"ל התעסק במושגים מתוך מבט רחב על שלל הסוגיות בהן הם מופיעים. הלומדים בשיטה

הקלאסית אינם נדרשים לברר את מקור המושג על מנת להבין סוגיה ספציפית בה הוא מוזכר, ברם במרכז הדיון על המושג המופשט בהכרח מונח הניסיון לברר מהיכן נובע מושג זה ומה מקורו.

ג. שפה ומינוח

ר' חיים, מייסד שיטת הלימוד הבריסקאית, הרחיב פעמים רבות את משמעותם של מושגים שונים המוזכרים בתלמוד ובכך למעשה העניק להם פרשנות מחודשת. למשל, אין ספק כי משמעות המושגים 'חפצא' ו'גברא' בחידושיו חורגת ממשמעותן התלמודית. אף על פי כן, ככלל נמנעו ראשי ישיבות משימוש במטבעות לשון חדשים שהושאלו מתחומי ידע אחרים, בין אם ממדעים מדוייקים ובין אם מהגות כללית, לשם הבהרת מושגים תלמודיים. הרא"ל חרג מכלל זה בכך שלא נמנע משימוש בלשון מודרנית כחלק משפת הלימוד. על אף שכתב בהקדמתו לחידושיו על מסכת זבחים כי הלשון בה נכתבו החידושים היא 'לישנא דרבנן', המעיין יבחין בקלות כי מדובר בשילוב של 'לישנא דרבנן' עם עברית בת-זמננו.

למעשה, אין מדובר בשימוש בלשון מודרנית רק לשם מילות קישור וכדומה. במקרים רבים, גם המושגים המרכזיים בהם משתמש הרא"ל הם מילים עבריות מוכרות להן נוצקה משמעות מחודשת. 'מימד', 'מישור', 'עקרוני', 'צדד' ו-'שולי' – כל אלו אינם מושגים אותם המציא הרא"ל, אך אימוצם לשם הבהרת מושגים תלמודיים עתיקי-יומין היא מחודשת. שימוש בלשון עשירה ומודרנית מאפשר להתבטא בצורה מדוייקת בלי לוותר על הבנת השומע, ובנוסף מנגיש מושגים למדניים לציבור צעיר שגדל בתרבות ושפה שונה וחדשה מזו התלמודית.

ד. היקף העיסוק

בניגוד לספרות הלמדנית הקלאסית, שהתמקדה לרוב בבירור דעה פרשנית יחידה או שלל הפירושים סביב סוגיה מסוימת, הרא"ל חותר להקיף במבטו את מגוון הדעות המופיעות בראשונים סביב שלל הסוגיות העוסקות בנושא הנידון.

ראוי לציין כי חלק מהדעות אותן נוהג הרא"ל לסקור ולברר הן דעות תנאים ואמוראים שאינן מקובלות להלכה. לא עוד, אלא שבמקרים רבים יועלו על שולחן הניתוחים הלמדני גם הבנות שהופיעו בגמרא ובראשונים בתור הו"א בלבד.³

3. אמנם מגמה דומה ניתן למצוא גם בחידושיו של ר' חיים (עיין למשל: הלכות אבות הטומאות ג א), אך להערכתו הרא"ל עסק בכך באופן נרחב הרבה יותר.

החידוש הלמדני טמון אפוא בניסיון למפות ולהסביר את כל הדעות השונות, ולבחון כיצד כל אחת מהן מתמודדת עם הבעיות הלוגיות העולות בכל אחת מהסוגיות.

ה. דימוי מילתא למילתא

השוואה בין סוגיות שונות העוסקות בנושא דומה היא אבן יסוד בלמדנות, אך הרא"ל הרחיב עיקרון זה בכך שנהג להשוות גם בין סוגיות שרק המושג המופשט העומד ביסודן הוא דומה.

למשל, השוואה בין סוגיית 'עובר ירך אמו', לפיה הרך הנולד נחשב כחלק מהאם אך לא להיפך, ובין סוגיה במסכת עירובין העוסקת בצירוף חצר קטנה לחצר גדולה הסמוכה לה (בבלי, עירובין צב ע"ב), מתקיימת רק בשיעוריו של הרא"ל. דוגמא נוספת ניתן למצוא בהשוואה שערך בין חידושו של הרמב"ן שבכור נדרש לגעת ברחם אמו בשעת הלידה על אף הכלל הידוע שמין במינו אינו חוצץ, ובין נושאים שונים בהם נדרשת סמיכות, כגון 'תיכף סמוך לשחיטה' (בבלי, ברכות מב ע"ב) או החובה לסמוך גאולה לתפילה.

ו. הרחבת הספריה

מסורת הלמדנות הבריסקאית התעלמה פעמים רבות מספרות האחרונים, ובמידה ניכרת לא התמקדה גם בספרות הראשונים. הדבר נבע גם ממגבלה טכנית של זמינות הכתבים, אך דומה כי הרא"ל הרחיב את הספריה מטעמים מהותיים. בשיעוריו מוזכרים פעמים רבות פרשנים כגון הראב"ה, האור-זרוע, בעל התרומות והיד רמ"ה, כמו גם ראשונים הקיימים רק על מסכתות בודדות, כגון רבינו דוד על מסכת פסחים ותלמידי ר"ת על מסכת בבא-קמא. כל אלו אינם נלמדים, ודאי שלא בהיקף דומה, אצל מקביליו בישיבות אחרות. העיסוק לא כלל איזכור בלבד, אלא לימוד מעמיק שלעתיים אף היה קרש קפיצה להעלאת תפיסות חדשות בהבנת מושגים יסודיים.